

PANDEMİ VE DÜZENSİZ GÖÇ: AVRUPA BİRLİĞİ DÜZENSİZ GÖÇ POLİTİKASININ TÜRKİYE VE LİBYA MUTABAKATLARI BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR ANALİZİ

Hikmet MENGÜASLAN*

Yusuf FİDAN**

Araştırma Makalesi***

Öz

Bu çalışma Türkiye ve Libya mutabakatlarının Covid-19 pandemisi sürecinde gösterdiği performans temelinde Avrupa Birliği (AB) düzensiz göç politikasının eleştirel bir analizini yapmaktadır. Çalışma pandeminin söz konusu mutabakatların özellikle uluslararası işbirliği ve düzensiz göç yönetimi kapasitelerine ilişkin sonuçlarına dair iki temel bulguya ulaşmıştır: 1) Mutabakatlar sürdürülebilirlik ve dayanıklılık açısından yetersiz kalmıştır. 2) Hedefleri düzensiz göç akımlarının azaltılması, koruma imkânlarına erişimin geliştirilmesi, düzensiz göçe yönelik uluslararası işbirliğinin pekiştirilmesi olan mutabakatlar insani ve uluslararası işbirliğini aşındırmıştır. Sonuçta, çalışma AB'nin düzensiz göç diplomasisinin revize edilmesinde insani ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesinin yanı sıra transit ve kaynak ülkelerdeki göç yönetimi kapasitelerinin güçlendirilmesinin faydalı olacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Düzensiz Göç, Türkiye Mutabakatı, Libya Mutabakatı, Avrupa Birliği Göç Politikası, Covid-19 Pandemisi*

* Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-Posta: hikmet.menguaslan@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4836-5108.

** Araş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi – Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-Posta: yusuf.fidan@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4975-5845.

*** Bu çalışma daha önce Mülkiye Uluslararası Kongresi V- Uluslararası Sistemin Yeni Krizi: Covid-19 Pandemisi'nde (14-15-16 Ekim 2021) bildiri olarak sunulmuştur. Yazarlar değerli yorum ve önerileri için hakemlere ve Dr. Gönül TEZCAN'a teşekkür eder.
Makalenin Gönderilme Tarihi: 08/02/2022 Kabul Edilme Tarihi: 27/06/2022

Pandemic and Irregular Migration: A Critical Review of the European Union's Irregular Migration Policy on the basis of the Turkey and Libya Deals

Abstract

This study critically reviews the European Union's (EU) irregular migration policy based on the Turkey and Libya deals' performance during the Covid-19 pandemic. The study has two main findings about how the pandemic has affected the deals' performance especially as to international cooperation and irregular migration management capacities: 1) The deals have failed in terms of sustainability and resilience. 2) The deals - aiming to reduce the irregular migration flows, improve access to protection, strengthen the international cooperation on irregular migration – have undermined the humanitarian and international cooperation. In conclusion, the study argues that strengthening the migration management capacities in transit and source countries as well as improving the humanitarian and international cooperation will be beneficial to overhauling of the EU's irregular migration diplomacy.

Keywords: *Irregular Migration, Turkey Deal, Libya Deal, European Union Migration Policy, Covid-19 Pandemic*

Giriş

Bu çalışma Covid-19 pandemisini düzensiz göç¹ olgusuyla ilişkisi üzerinden okumaktadır. Bu amaçla, Avrupa Birliği'nin Türkiye ve Libya ile imzaladığı göç mutabakatlarının Covid-19 pandemisi sürecinde göstermiş olduğu performans temelinde Avrupa Birliği (AB) düzensiz göç politikasının eleştirel bir analizini yapmıştır.

Covid-19 pandemisinin düzensiz göçle ilişkisi temelinde AB örneğinin seçilmesinin iki ana nedeni bulunmaktadır. Birincisi, toplum sağlığını bütünüyle ilgilendiren Covid-19 pandemisi sürecinde kendi ülkelerinden farklı ülkelerde yaşayan göçmen, sığınmacı ve koruma statüsünde bulunanların hâlihazırda yaşadıkları zorlu koşullar daha da ağırlaşmış, insani ve uluslararası işbirliği konularında daha acil çözümler ve girişimler zorunlu olmuştur.² Bu bakımdan, AB'nin düzensiz göç yönetimi politikası çerçevesinde somut ve kapsamlı işbirliği girişimleri olarak Türkiye ve Libya

¹ Uluslararası Göç Örgütü IOM, "Key Migration Term." düzensiz göç olgusunu şu şekilde tanımlar: "göç veren ülkeden çıkış, geçiş ve varış ülkelerine giriş süreçlerini düzenleyen kanun, düzenleme ve uluslararası anlaşmalara aykırı bir biçimde bireylerin hareket etmesi."

² EASO Asylum Report, "Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union."

mutabakatlarının Covid-19 pandemisi gibi bir uluslararası kriz sürecindeki performanslarından elde edilen bulgular hem AB göç diplomasisi hem de düzensiz göçe yönelik insani ve uluslararası işbirliği için önemli sonuçlar barındırmaktadır.³ İkincisi, Türkiye ve Libya Avrupa'ya en yoğun göç yollarından birisi olan Akdeniz rotasındaki iki önemli ülke konumundadır. AB'nin Türkiye ve Libya ile imzalamış olduğu göç mutabakatlarının çok çeşitli boyutlarıyla - toplumsal uyum⁴, işbirliği-göç yönetimi⁵, uluslararası hukuka uygunluk⁶ gibi - ele alındığı büyüyen bir literatür bulunsa da her iki mutabakatın Covid-19 pandemisi temelindeki performanslarının AB düzensiz göç politikasına ilişkin sonuçlarına yönelik bir karşılaştırmalı değerlendirme eksiktir. Çalışma her iki ülkede pandemi sürecinde karşılaşılan koruma imkânlarına erişimde azalma, göç yönetimi kapasitelerinin aşınması gibi benzer meydan okumaların ülkelerin kendi iç dinamikleriyle - Türkiye örneğinde daha çok ekonomik ve istihdam yaratmaya; Libya örneğinde daha çok sağlık ve barınmaya ilişkin - etkileşimine dikkat çekmektedir. Bu açıdan, düzensiz göçe yönelik uluslararası işbirliği süreçlerinin iç dinamiklerle etkileşimini anlamak adına söz konusu iki örneğin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılarak literatürdeki bu boşluğa katkıda bulunulmuştur.

Bu bağlamda, çalışmanın temel sorunsalı hâlihazırda insani ve uluslararası işbirliği boyutlarıyla eleştirilere maruz kalan Türkiye ve Libya mutabakatlarının Covid-19 pandemisi koşullarında ortaya çıkan meydan okumalara karşı gösterdiği performansın etkinliğini ele almaktır. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde siyasallaştığı ve güvenlik odaklı olduğu tartışılan AB düzensiz göç politikasının amaç ve araçlarından kısaca bahsedilmiştir.⁷ AB'nin düzensiz göçe yönelik tutumunun daha

³ Tsurapas, "Migration Diplomacy in the Global South: Cooperation, Coercion and Issue Linkage in Gaddafi's Libya"; İçduygu and Aksel, "Two-to-Tango in Migration Diplomacy: Negotiating Readmission Agreement between the EU and Turkey."

⁴ Aydın, Gündoğdu, and Akgül, "Integration of Syrian Refugees in Turkey: Understanding the Educators' Perception"; Çelik and İçduygu, "Schools and Refugee Children: The Case of Syrians in Turkey."

⁵ Hamood, "EU-Libya Cooperation on Migration: A Raw Deal for Refugees and Migrants?"; Aydın-Düzgüt, Keyman, and Biehl, "Changing Parameters of Migration Cooperation: Beyond the EU-Turkey Deal?"

⁶ Lehner, "The EU-Turkey-'deal': Legal Challenges and Pitfalls"; de Guttery, Capone, and Sommario, "Dealing with Migrants in the Central Mediterranean Route: A Legal Analysis of Recent Bilateral Agreements Between Italy and Libya."

⁷ Buonfino, "Between Unity and Plurality: The Politicization and Securitization of the Discourse of Immigration in Europe"; Thevenin, "Between Human Rights and Security Concerns: Politicisation of EU-Turkey and EU-Libya Agreements on Migration in National Parliaments."

kısıtlayıcı ve dışlayıcı olmasına yol açan unsurlar “Kale Avrupası” kavramsallaştırması temelinde ele alınmış ve sonucunda ortaya çıkan “sınırların dışsallaştırılması” politikasının çıktıları uluslararası işbirliği ve göç yönetimi kapasiteleri bağlamında incelenmiştir.⁸ Daha sonra bu politikanın en somut çıktılarını olarak⁹, Türkiye ve Libya mutabakatlarının bağlamı ve mekanizmaları kısaca değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Covid-19 pandemisinde Türkiye ve Libya’da bulunan göçmen, mülteci ve koruma statüsündekilerin yaşadığı ekonomik, siyasal ve toplumsal zorluklara ve bu zorlukların ülkelerin göç yönetimi kapasiteleriyle olan etkileşimine değinilmiştir. Mutabakatların sağladığı işbirliği çerçevesinin özellikle bu sosyo-ekonomik zorluklar karşısındaki etkinliği/etkinsizliği incelenmiştir.

Çalışma Covid-19 pandemisinin söz konusu mutabakatların sonuçları üzerindeki etkilerine ilişkin iki temel bulguya ulaşmıştır: 1) AB düzensiz göç politikasının somut girişimleri olarak Türkiye ve Libya mutabakatları Covid-19 pandemisi sürecinde sürdürülebilirlik ve dayanıklılık açısından yetersizdir. 2) Genel olarak düzensiz göç akımlarının azaltılması, sığınmacı ve koruma statüsündekilerin korunmaya erişimi ve düzensiz göçe yönelik uluslararası işbirliğinin pekiştirilmesi gibi hedefler koyan söz konusu mutabakatlar Covid-19 pandemisi sürecinde insani ve uluslararası işbirliğine yönelik aşındırıcı sonuçlar doğurmuştur.

Sonuç olarak, çalışma söz konusu mutabakatların Covid-19 pandemisinde göstermiş olduğu performanstan elde edilen çıkarımların AB’nin düzensiz göç diplomasisinin revize edilmesine dair çok önemli bakış açıları sunabileceğini savunmaktadır.¹⁰ Her iki mutabakat Avrupa’ya göç rotalarında bulunan diğer ülkelerle işbirliği süreçleri (İspanya-Fas işbirliği gibi¹¹) için de örnek teşkil edebilecek girişimlerdir. Bu bakımdan, söz konusu mutabakatların eksikliklerini daha iyi anlayarak insani güvenliği daha fazla merkeze alan ve sorumluluk paylaşımına dayalı dayanışma ilkesine daha fazla önem veren bir çerçeve oluşturulması düzensiz göç yönetimi için hayati önem taşımaktadır.

⁸ Casas-Cortes, Cobarrubias, and Pickles, “Riding Routes and Itinerant Borders: Autonomy of Migration and Border Externalization.”

⁹ McConnachie, “Refugee Protection and the Art of the Deal.”

¹⁰ Panebianco, “Towards a Human and Humane Approach? The EU Discourse on Migration amidst the Covid-19 Crisis.”

¹¹ Natter, “The Formation of Morocco’s Policy Towards Irregular Migration (2000–2007): Political Rationale and Policy Processes”; Fernández-Molina and De Larramendi, “Migration Diplomacy in a de Facto Destination Country: Morocco’s New Intermestic Migration Policy and International Socialization by/with the EU.”

I. 2015-2016 Göçmen Krizi Karşısında Avrupa: Kısıtlayıcı ve Dışlayıcı Bir Kale

Temsil ettiği insani değerler ve sunabileceği yaşam standartlarıyla AB düzenli ve düzensiz göç akımları için gittikçe daha çekici hale gelen bir varış noktası olmaktadır. AB her ne kadar göçmen ve sığınmacılar için hiçbir zaman tamamen açık kapı politikası uygulamamış olsa da düzensiz göç politikasında dönemsel ekonomik ve siyasi koşullar, ihtiyaçlar ve gelişmelere bağlı olarak değişikliklere gitmiştir.¹² Bu çalışma AB'nin 2010'ların ikinci yarısında karşılaştığı yüksek düzensiz göç akımları karşısında takınmış olduğu kısıtlayıcı ve dışlayıcı tutumun ortaya çıkmasındaki etmenlere odaklanmıştır.

Yakın çevresinde meydana gelen siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler – Suriye'deki iç savaş, Afrika kıtasındaki zorlu ekonomik koşullar, Güney Avrupa'daki artan umutsuzluk gibi – AB'nin kapasitesinin çok üzerinde düzensiz göç akımlarıyla karşı karşıya kalmasına yol açan önemli gelişmelerdir.¹³ 2015 yılında tepe noktasını görerek yaklaşık iki milyon kişiye ulaştığı düşünülen bu akımların yarattığı durum “göçmen/mülteci krizi” olarak da tanımlanmaktadır.¹⁴ Uluslararası

¹² AB göç politikası jeopolitik, ekonomik ve kültürel etmenlerle şekillenen bir olgudur. Yakın çevresindeki gelişmeler, üye ülkelerin ekonomik süreçleri, uluslararası jeopolitik değişimlerin yanı sıra AB'nin genişleme süreçleriyle yaşadığı kurumsal dönüşümler de bu olguya etki etmiştir. Bu bağlamda, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemden 1980'lere kadar ekonomik büyüme için gereken işgücünün temin edilmesi temelinde göçmenlere izin verilmiştir Stalker, “The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration”; Stalker, “Migration Trends and Migration Policy in Europe.”. Dönemin ekonomik koşullarla birlikte AB'nin demografik açıdan değişimi ve kültürel etmenler AB'nin göçmenlere bakış açısında yaşanan değişimlerle yakından ilişkilidir. Günümüze gelen süreçte göçmenlerin – özellikle Brexit süreci ve sonrasında izlenen politikalar/söylemler de göz önüne alındığında – üye ülkelerin işgücü piyasası ve kültürel değerleri için giderek daha fazla tehdit olarak görüldüğü söylenebilir. Üye ülkelerin göçmenlere güvenlik odaklı ve siyasallaşan yaklaşımı, göçmenlere karşı sert önlemler alma ve onları üçüncü ülkelerde tutma hususunda meşruiyet aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır Karyotis, “European Migration Policy in the Aftermath of September 11: The Security–Migration Nexus.”. Diğer yandan, AB'nin kurumsal organları bu yaklaşıma yönelik eleştirileri yüksek sesle dile getirmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Dunja Mijatović, Avrupa ülkelerinin göçmen ve sığınmacıların hayatlarını kurtarmak ve insan haklarını savunmak yerine, onları AB'nin sınırlarının dışında ve yardımına muhtaç şekilde, onlara dibi gösterme yarışına katıldıklarını savunmuştur” (Council of Europe, “European Countries Must Urgently Change Their Migration Policies Which Endanger Refugees and Migrants Crossing the Mediterranean.”).

¹³ Greenhill, “Open Arms Behind Barred Doors: Fear, Hypocrisy and Policy Schizophrenia in the European Migration Crisis,” 317.

¹⁴ FRONTEX, “Risk Analysis for 2017.”

dayanışma ve işbirliğini elzem kılan ve insani boyutlarıyla acil çözümler gerektiren bu kriz karşısında AB ayırmış olduğu ekonomik, teknik ve finansal kaynakları arttırmış, üçüncü ülkelerle işbirliğini pekiştirecek girişimleri hayata geçirmiştir. Bu girişimlerin üç temel hedefi bulunmaktadır: 1) Ege ve Akdeniz rotaları üzerinden Avrupa'ya düzensiz göç akımlarını azaltmak; 2) uluslararası hareketliliği kısıtlamak; 3) göç veren ülkelerde göçü yaratan sorunlara çözümler üretmek.¹⁵

Fakat söz konusu hedeflere ulaşmak için AB'nin benimsediği çerçeve çeşitli dinamiklerin etkisiyle giderek daha kısıtlayıcı ve dışlayıcı hale gelmiştir. Düzensiz göç akımlarına karşı özellikle güvenlik ve sınır kontrolünün artırılması¹⁶, AB'nin sınırlarını etrafına tampon bölgeler oluşturmaya çalışması¹⁷, üçüncü ülkelerle imzalanan mutabakatlar¹⁸ bu niteliklerin en belirgin yansımalarıdır. Bu yaklaşım yani AB'nin sınırlarındaki görünmez duvarları yükseltmesine dayalı güvenlik odaklı anlayış “Kale Avrupası”¹⁹ kavramsallaştırmasıyla ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştirilerin en temel vurgusu düzensiz göçe yönelik bu güvenlik odaklı anlayışın aslında insani ve uluslararası işbirliği kapasitelerini aşındırdığıdır.²⁰

AB'nin düzensiz göçe yönelik tutumunda güvenlik kaygılarının ağırlık kazanmasında ve süreçteki işbirliğinin giderek daha fazla siyasallaşmasında üç temel etmenin rol oynadığı tartışılabilir.²¹ Birinci etmen, Huysmans'ın da vurguladığı gibi, “göç politikalarının Avrupalılaşmasıdır”; yani çeşitli siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerin de etkisiyle göçmenler Avrupa'da giderek daha fazla tehdit olarak görülmektedir. Huysmans'a göre göç politikaları güvenlik politikalarıyla bir arada değerlendirilmekte ve göç kavramı kültürel, iç güvenlik ve ekonomik bakış açılarıyla yeniden tanımlanmaktadır.²² Sonuçta, göç politikalarının Avrupalılaşması düzensiz göç olgusunun daha fazla güvenlik odaklı bir açıdan değerlendirilmesine

¹⁵ Boswell, “The ‘External Dimension’ of EU Immigration and Asylum Policy,” 169.

¹⁶ Sadık and Kaya, “AB Göç Politikalarının ve Sınır Yönetiminin Güvenlikleştirilmesinde Gözetim Teknolojilerinin Rolü.”

¹⁷ Zaragoza-Cristiani, “Containing the Refugee Crisis: How the EU Turned the Balkans and Turkey into an EU Borderland.”

¹⁸ McConnachie, “Refugee Protection and the Art of the Deal.”

¹⁹ Kaya, *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz: Avrupa Birliği'ne Giriş*.

²⁰ Sterkx, “The External Dimension of EU Asylum and Migration Policy: Expanding Fortress Europe?”

²¹ Menguaslan and Arman, “Turkish and Libyan Refugee Deals: A Critical Analysis of the European Union's Securitization Irregular Migration Policy.”

²² “The European Union and the Securitization of Migration,” 770–71.

sebeptir.²³ Bu durumun en belirgin örneklerinden bir tanesi 2016 yılında Avrupa Sınır ve Kıyı Güvenliği Ajansı kurularak Schengen Bilgi Sistemi (SIS) güçlendirilmesidir. Ajans, biyometrik verileri toplama ve paylaşma amacıyla ve terörizm ve düzensiz göçle güçlü bir şekilde mücadele etmeye odaklı araçlara sahip olmuştur.²⁴ Bununla birlikte, AB üyeleri düzensiz göçe yönelik güvenlik kaygılarından yararlanarak daha kısıtlayıcı güvenlik politikalarını meşrulaştırmaktadır.²⁵ AB'nin sınır güvenliğini artırma hedefiyle üçüncü ülkelerle imzaladıkları anlaşmalar da – “insani” kılıfının altında - düzensiz göçle mücadelenin insani güvenlikten çok geleneksel anlamda sınır güvenliğini önceleyen bir anlayışla şekillendiğine işaret eder.²⁶

İkinci etmen Dublin Sözleşmesi'nin “İlk Varış Ülkesi İlkesi” ile biçimlenen politikalarıdır. Üye ülkelerin göç konusunda uyumlu politikalarının olmamasına bir çözüm olarak AB ortak bir siyasi organ oluşturabilmek adına büyük çabalar sarf etmiştir. Bu çabaların en önemli sonuçlarından bir tanesi sığınma başvurularının işlenmesi sürecini uyumlaştıracak mekanizmalar sunan Dublin Sözleşmesidir.²⁷ Sözleşme AB içindeki sığınmacı başvurularının işlenmesi sürecini basitleştirmeyi ve düzenlemeyi hedeflemiştir²⁸; bu doğrultuda sığınmacıların Avrupa'da ilk ayak bastıkları ülkeye sığınmacılık sürecinin yönetimi sorumluluğunu yüklemiştir.²⁹ Fakat pratikte bu düzenleme süreci kolaylaştırmanın tam aksine daha da karmaşıklaştırmış ve AB üyeleri arasındaki dayanışma prensibini aşındırıcı sonuçlar doğurmuştur.³⁰ Örneğin, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İspanya gibi göç yollarının ilk varış ülkesi durumundakiler baş edilemez düzensiz göç akımlarıyla tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Dahası, sığınmacıların daha sonra bu ülkelerden Almanya ve Kuzey Avrupa ülkelerine hareket etmesi - ikincil göç - AB içindeki

²³ Greenhill, “Open Arms Behind Barred Doors: Fear, Hypocrisy and Policy Schizophrenia in the European Migration Crisis,” 318.

²⁴ Council of the European Union and Parliament, Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code) (codification).

²⁵ Thevenin, “Between Human Rights and Security Concerns: Politicisation of EU-Turkey and EU-Libya Agreements on Migration in National Parliaments.”

²⁶ Zaragoza-Cristiani, “Containing the Refugee Crisis: How the EU Turned the Balkans and Turkey into an EU Borderland”; Greenhill, “Open Arms Behind Barred Doors: Fear, Hypocrisy and Policy Schizophrenia in the European Migration Crisis.”

²⁷ Uçarer, “The Area of Freedom, Security and Justice,” 283.

²⁸ Geddes, *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, 133.

²⁹ ECRE, “Report on the Application of the Dublin II Regulation in Europe,” 6.

³⁰ Saatçioğlu, “The EU's Response to the Syrian Refugee Crisis: A Battleground among Many Europes.”

politikaların uyumlulaştırılmasında bir diğer engel olarak belirlemektedir.³¹ Sonuçta, üye ülkeler AB sınırları içine kimin alınıp kimin alınmayacağı konusundaki uyuşmazlıkları sebebiyle düzensiz göç olgusunu giderek daha fazla oranda ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirmektedir.³² Bu durum dolaylı olarak AB'nin ortak bir siyasi organ oluşturmak suretiyle düzensiz göçle mücadeleyi idare etmesini zorlaştırmaktadır.³³ Bu aksaklıklara rağmen AB kurumları göç konusunda ortak hareket etmeye önem vermektedir. 2020 yılında Komisyon'un Göç ve Sığınma konusundaki yeni çerçevesi AB göç yönetimi sistemini düzenleme amacıyla sunulmuş ve üye ülkeler arasındaki dayanışmayı sorumluluğun daha adil, hızlı ve gelişmiş şekilde paylaşılmasına imkân verecek şekilde arttırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Ortak Avrupa İltica Sisteminde reform yapılması gündeme gelmiştir.

Üçüncü etmen ise AB'nin düzensiz göçle mücadele çerçevesinde “AB sınırlarının dışsallaştırılması” politikasını temel alarak hareket etmesidir. AB sınırlarını dışsallaştırarak düzensiz göç akımlarını azaltmayı, Ege ve Akdeniz rotalarında insan kaçakçılığı ağlarını engellemeyi, göç veren ülkelerde göçe sebep olan durumları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.³⁴ Bu çerçevede üçüncü ülkelerle işbirliğini pekiştirmek sınırların dışsallaştırılması politikası için hayati önem taşımaktadır. Çünkü bu işbirliği AB sınırlarının güvenliği ve korunması sorumluluklarını üçüncü ülkelere transfer etmeye imkân vermektedir. Bu yolla AB düzensiz göçün istenmeyen biçimlerini azaltmayı hedeflemektedir.³⁵ Üçüncü ülkeler ise bu işbirliğine kendi sınır güvenliği ve koruma faaliyetlerini arttırarak ve gelen sığınmacı/göçmenleri kendi ülkelerinde barındırarak – aynı zamanda sığınmacı başvurularını işleme alarak – katkıda bulunmaktadır. Karşılığında AB teknik ve finansal destek sağlayarak bu ülkelerin göçmen/sığınmacıların korunmaya erişimleri ve sınır güvenliği kapasitelerini arttırma sözü vermektedir.³⁶ Fakat üçüncü ülkelerin işbirliğini sağlama konusu AB için giderek daha fazla stratejik bir unsur haline dönüşmektedir. Çünkü AB için bu işbirliği göçmen ve sığınmacıların Avrupa'ya ulaşımını kolaylaştırmak ve düzenlemekten ziyade onları üçüncü bir ülkede barındırmak amacına hizmet

³¹ Guiraudon, “The 2015 Refugee Crisis Was Not a Turning Point: Explaining Policy Inertia in EU Border Control,” 154.

³² Thevenin, “Between Human Rights and Security Concerns: Politicisation of EU-Turkey and EU-Libya Agreements on Migration in National Parliaments.”

³³ Huysmans, “The European Union and the Securitization of Migration,” 771.

³⁴ Baldwin-Edwards and Lutterbeck, “Coping with the Libyan Migration Crisis,” 2242.

³⁵ Geddes, *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, 134.

³⁶ Hamood, “EU–Libya Cooperation on Migration: A Raw Deal for Refugees and Migrants?,” 20.

etmeye başlamıştır.³⁷ Bu bakımdan, söz konusu işbirliğinin doğasında yer alan pazarlık süreci, diğer bir deyişle üçüncü ülkeleri işbirliğine motive etme araçları, düzensiz göçe yönelik işbirliğinin siyasal bir pazarlık unsuru haline dönüşmesine sebep olarak uluslararası dayanışma ve işbirliği kapasitelerini aşındırmaktadır.³⁸

Sonuç olarak, AB'nin daha fazla güvenlik odaklı olan ve siyasallaşan düzensiz göç stratejisi göç yönetiminin insani, yasal ve uluslararası işbirliği boyutları için iki problemlili sonuç doğurmuştur. 1) AB bu politika çerçevesiyle daha önce kabul etmiş olduğu insani yükümlülüklerini yerine getirmemektedir.³⁹ Sınırların dışsallaştırılması yoluyla üçüncü ülkelere sorumlulukların transfer edilmesi AB'nin 1951 BM Sözleşmesinden doğan yükümlülüklerini ihlal etmektedir. 2) AB göçmen ve sığınmacılar için "güvenli" üçüncü ülkeler tesis etmek yerine kendi sınır güvenliğini önceleyen bir anlayışla hareket etmektedir.⁴⁰ Avrupa'nın güvenli bir kale haline getirilmesine yönelik bu anlayış düzensiz göçe yönelik insani ve uluslararası işbirliği kapasitelerinin altına oymanın yanı sıra üçüncü ülkelerin de göç yönetimi kapasitelerini aşındırmaktadır.⁴¹ Bu bağlamda sürecin "güvenli" üçüncü ülke kavramını temin edecek koşullara zarar verdiği de tartışılabilir.

A. Türkiye ve Libya Mutabakatları: Düzensiz Göçe Karşı Avrupası Kalesi'nin Surları

Sırasıyla 2016 ve 2017 yıllarında imzalanan Türkiye ve Libya mutabakatları, üye ülkelerin Avrupa bölgesini daha korunaklı bir kale haline getirme çabasının bir yansımasıdır. Bu yüzden de AB'nin düzensiz göçe karşı siyasallaşan ve güvenlik ağırlıklı tutumunun somut ve pratik çıktılarınıdır.⁴² Her ne kadar Avrupa'ya Akdeniz ve Ege rotaları üzerinden düzensiz göç akımlarını engellemekte oldukça başarılı olsalar da söz konusu

³⁷ Moreno-Lax, "EUROPE IN CRISIS: Facilitating Access to Protection, (Discarding) Offshore Processing and Mapping Alternatives for the Way Forward," 6.

³⁸ McConnachie, "Refugee Protection and the Art of the Deal."

³⁹ Albrecht et al., "A Human Security Doctrine for Europe: The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities."

⁴⁰ Müller and Slominski, "Breaking the Legal Link but Not the Law? The Externalization of EU Migration Control through Orchestration in the Central Mediterranean," 806.

⁴¹ Amnesty International, "The Human Cost of Fortress Europe: Human Rights Violations against Migrants and Refugees at Europe's Borders."

⁴² McConnachie, "Refugee Protection and the Art of the Deal," 193.

mutabakatların insan haklarının korunması, korunmaya erişim, işbirliğinin geliştirilmesi gibi alanlarda kırılma ve etkisiz olduğu söylenebilir. Mutabakatların hedeflenenin altında performans göstermesinin ardında siyasi, ekonomik ve toplumsal unsurlarla şekillenen iki temel dinamiğin bulunduğu tartışılabilir. Fakat bu etkileşimin birbirinden ayrı ve parça parça olarak görülmemesi aksine siyasallaşma ve güvenlik odaklı anlayışın yarattığı bütünlük içinde değerlendirilmesi önemlidir.

Birinci dinamik AB'nin işbirliği sürecinde Türkiye ve Libya'ya karşı asimetrik konumunu kullanmasıyla ilişkilidir.⁴³ Türkiye örneğinde bu asimetrik ilişkinin temelini AB'ye üyelik süreci koşullarından meydana geldiği tartışılabilir. AB, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde bir ülke olmasının sağladığı hiyerarşik konumundan faydalanarak Türkiye'yle işbirliği diplomasisinin çeşitli konularında - mutabakatların imzalanması, içeriklerinin görüşülmesi, finansal yardımların önkoşullara bağlanması gibi - avantaj sağlamıştır. Aynı şekilde, Türkiye de AB'ye karşı zaman zaman bu işbirliği sürecini bir yaptırım/pazarlık aracı olarak kullanmaktadır.⁴⁴ Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı göçmen ve geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Avrupa sınırlarına hareketini engellememe konusunda AB'yi tehdit etmesi ve AB'nin bu tehdit karşısında Türkiye'ye vize serbestisi ve üyelik sürecinde yeni başlıkların açılacağı sözünü yinelemesi bu asimetrik ilişkinin en önemli örnekleridir.⁴⁵

AB'nin Libya ile işbirliği sürecinin de Türkiye'dekine benzer asimetrik ilişki temelinde biçimlendiği tartışılabilir. AB Afrika ülkelerinden kaynaklanan düzensiz göç akımları için önemli bir geçiş ülkesi olan Libya ile işbirliğine büyük önem vermektedir. Bu bağlamda, Libya ile göç konusunda işbirliği süreci Kaddafi iktidarı döneminde başlamıştır. 2011 öncesi dönemde "Libya'nın uluslararası yalnızlığını sona erdirmeye" AB'nin Libya'yı işbirliğine motive etmek için kullandığı önemli bir havuçtur.⁴⁶ Brachet'e göre AB'nin Kaddafi sonrası Libya ile devam eden işbirliğinin temel nitelikleri çok fazla bir değişiklik göstermemiştir.⁴⁷ AB için hala Afrika'dan gelecek olan düzensiz göç akımlarını durdurmak ve sorumluluğu

⁴³ Dannreuther, "Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy."

⁴⁴ Seeberg, "The EU-Turkey March 2016 Agreement As a Model: New Refugee Regimes and Practices in the Arab Mediterranean and the Case of Libya," 3.

⁴⁵ Scazzieri and Springford, "How the EU and Third Countries Can Manage Migration," 2.

⁴⁶ Kamat and Shokr, "Libya," 163; Pradella and Rad, "Libya and Europe: Imperialism, Crisis and Migration," 2420.

⁴⁷ "Policing the Desert: The IOM in Libya Beyond War and Peace," 286.

aktarmak amacı birinci sıradadır. Sonuçta, Libya mutabakatının imzalanması ve sonrasındaki İtalya-Libya işbirliği sürecinin siyasal-ekonomik kaygılarla şekillenen bir pazarlığa dayandığı tartışılabilir.

İkinci dinamik söz konusu mutabakatların düzensiz göçe yönelik işbirliği sürecinde ortaya çıkan insani problemlere yeterince etkili çözümler üretecek kapasitelerden yoksun olmasıdır. Bu eksikliklerin AB'nin güvenlik kaygılarının yanı sıra diğer paydaşların yüksek düzensiz göç dalgaları karşısında yetersiz kalan göç yönetimi kapasitelerinden – özellikle ekonomik ve yasal açıdan – kaynaklandığı söylenebilir. Mutabakatlar bu eksikliklerin sağlıklı bir biçimde denetlenmesine imkân verecek mekanizmalara sahip değildir. Libya örneğinde bu durumun en belirgin yansıması insan hakları ihlallerine göz yumulmasıdır. AB Akdeniz'deki sınır güvenliğini sağlamak pahasına ölümlere, insan kaçakçılığı ağlarına yeterince sert önlemler alamamaktadır.⁴⁸ Dahası, Libya 1951 BM Sözleşmesine taraf değildir.⁴⁹ Ayrıca Libya'daki göçmen toplama merkezlerinde ciddi insan hakları ihlalleri yaşandığı tartışılmaktadır.⁵⁰ Bununla birlikte, İtalya-Libya işbirliğinin en önemli boyutunu oluşturan Libya'nın Akdeniz'deki sınır ve kıyı güvenliği birimlerinin yolsuzlukla ilişkisinin kaygı verici derece olduğu bilinmektedir.⁵¹ Daha da kötüsü, İtalya hükümetinin bu işbirliği çerçevesinde Akdeniz'de ciddi geri itme politikası uyguladığı – her ne kadar AIHM tarafından yasaklanmış olsa da – görülmektedir.⁵² Genel olarak bu işbirliğinin Libya'daki iç karışıklık sürecinde sınırları daha geçirgen ve kontrolsüz hale getirdiği⁵³, ve de insan kaçakçılığı ağlarının bu karmaşık ortamdan daha fazla yararlandığı hesaba katıldığında Libya mutabakatının içerik olarak insani problemleri çözmede oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir.⁵⁴

Türkiye mutabakatının çıktıkları değerlendirildiğinde Libya'dakine benzeyen ve farklılaşan niteliklerden bahsedilebilir. Örneğin, Türkiye'de

⁴⁸ Hamood, "EU-Libya Cooperation on Migration: A Raw Deal for Refugees and Migrants?," 24.

⁴⁹ de Guttry, Capone, and Sommario, "Dealing with Migrants in the Central Mediterranean Route: A Legal Analysis of Recent Bilateral Agreements Between Italy and Libya."

⁵⁰ UNHR and UNSMIL, "Detained and Dehumanised: Report on Human Rights Abuses against Migrants in Libya"; Toaldo, "The EU Deal with Libya on Migration: A Question of Fairness and Effectiveness."

⁵¹ Baldwin-Edwards and Lutterbeck, "Coping with the Libyan Migration Crisis," 2253.

⁵² Toaldo, "Migrations through and from Libya: A Mediterranean Challenge."

⁵³ Malakooti, "Mixed Migration: Libya at the Crossroads Mapping of Migration Routes from Africa to Europe and Drivers of Migration in Post-Revolution Libya," 96.

⁵⁴ Pradella and Rad, "Libya and Europe: Imperialism, Crisis and Migration," 2421.

koruma statüsündekiler ve sığınmacıların korunmaya erişimi ve geri gönderilmesi konusu özelinde UNHCR Yunanistan ile işbirliğinin zorunlu geri gönderme amacıyla kullanılması karşısında Türkiye ile mutabakat çerçevesini desteklemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte, mutabakatın ön gördüğü “1’e 1” mekanizması (Türkiye’nin işleme aldığı her bir düzensiz göçmen/sığınmacı için AB’nin de düzenli bir sığınmacı/göçmeni Avrupa’ya alması) sadece Avrupa’ya geçmeye teşebbüs etmemiş göçmen/sığınmacılar için geçerli olmakta; diğerleri Avrupa’da bir korunmaya erişim fırsatından yararlanamamaktadır.⁵⁶ Bu durum gerek Suriyeli olmayan sığınmacıları kapsamaması gerekse de ayrımcılık yapması sebebiyle eleştirilmiştir.⁵⁷ Seeberg’e göre bu anlayış Komisyon’un olumlu söylemlerine rağmen sürdürülebilir ve verimli olmaktan uzaktır.⁵⁸ Diğer yandan, Türkiye özellikle Ege üzerinden Yunanistan’a ulaşmaya çalışan düzensiz göç akımlarının azaltılmasında çok etkili olmuştur.⁵⁹ Fakat mutabakatın söz konusu mekanizmaları Türkiye’nin AB tarafından istenmeyen göçmen ve sığınmacılar için bir “depolama” bölgesi olabilmesi durumunu da ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, AB’nin Türkiye tarafına vermiş olduğu finansal ve teknik desteklerin yerine getirilmesinde yavaş ve ayak sürüyücü bir tavır takınması da Türkiye’nin göçmen yönetimi kapasitelerini aşındıran ve işbirliğine zarar veren bir başka durumdur. Bu tip uyumsuzluklar işbirliğinin daha fazla siyasallaşmasına ve pazarlık aracı haline dönüşmesinde etkilidir⁶⁰ – Türkiye’nin yaklaşık dört milyon Suriyeliye ev sahipliği yaptığını sıklıkla dile getirmesi buna önemli bir örnektir.⁶¹ Daha da önemlisi, bu davranışlar işbirliğini aşındırmanın yanı sıra Türkiye’nin de düzensiz göçe karşı kısıtlayıcı ve dışlayıcı bir tutum takınmasına⁶² ve Türk toplumunda giderek artmakta olan yabancı düşmanlığı gibi olumsuz

⁵⁵ McConnachie, “Refugee Protection and the Art of the Deal,” 193.

⁵⁶ European Commission, *First Report on the Progress Made in the Implementation of the EU-Turkey Statement* (COM/2016/231), 20 April 2016, p. 2, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52016DC0231>.

⁵⁷ Arribas, “The EU-Turkey Agreement. A Controversial Attempt at Patching up a Major Problem,” 6.

⁵⁸ “The EU-Turkey March 2016 Agreement As a Model: New Refugee Regimes and Practices in the Arab Mediterranean and the Case of Libya.”

⁵⁹ Goldberg, “European Union Releases Facts and Figures for Migrant and Refugees Arrivals in 2018.”

⁶⁰ Saatçioğlu, “The European Union’s Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations.”

⁶¹ Kaya, “Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study,” 37.

⁶² Zaragoza-Cristiani, “Analysing the Causes of the Refugee Crisis and the Key Role of Turkey : Why Now and Why so Many?”

duyguların yayılmasına da yol açmaktadır.⁶³ Türkiye’de bulunan geçici koruma statüsündekilerin kısa vadede ülkelerine geri dönebilmesi için gerekli koşullar oluşmadığı da göz önüne alındığında kamuoyunun olumsuz algıları toplumsal uyum süreçleri önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, söz konusu mutabakatlar Avrupa’ya düzensiz göç akımlarının azaltılmasında önemli rol oynamıştır. Fakat aynı ilerleme yukarıda tartışılan toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin de etkisiyle insani ve uluslararası işbirliği boyutları açısından söylenemez.⁶⁴ İkinci bölümde söz konusu dinamiklerin Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı acil ve hızlı çözüm gerektiren sorunlarla birleşerek mutabakatların oluşturduğu işbirliği çerçevesi için daha da aşındırıcı sonuçlar doğurup doğurmadığı tartışılacaktır.

II. Covid-19 Pandemisinde Mutabakatlar: Göçmen, Sığınmacı ve Koruma Statüsündekiler için İnsani ve Uluslararası İşbirliği (mi?)

Covid-19 virüsü 2019’un sonlarında ortaya çıkmış ve hızla tüm dünyaya yayılarak bir pandemi haline dönüşmüştür. Yüksek miktarda can kaybına yol açmasının yanı sıra ekonomik ve sosyal aktiviteleri de sekteye uğratmıştır. Birçok hükümet sınırları kapatmak da dâhil çeşitli önlemlerle hareketliliği kısıtlayarak pandeminin olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Bu bakımdan, bir uluslararası kriz durumuna dönüştüğü sıklıkla dile getirilen Covid-19 pandemisi düzensiz göç olgusu için de alışılmadık bir bağlam yaratmıştır. Ortaya çıkan bu yeni bağlamın Avrupa’ya düzensiz göç akımları özelinde iki temel niteliği olduğu tartışılabilir:

1) Pandemi koşulları ekonomilerin küçülmesine, gıda güvensizliğinin artmasına, toplumsal huzursuzlukların derinleşmesine yol açmış ve sonuçta toplumun hassas kesimlerinin daha fazla zarar görmesine sebep olmuştur. Bu ani değişimler uluslararası korumaya ihtiyaç duyan bireylerin artmasına ve Avrupa’ya doğru göçün yükselmesine yol açabilecektir.⁶⁵ Bu bakımdan, hâlihazırda ciddi eleştirilere maruz kalan Türkiye ve Libya mutabakatlarının

⁶³ Clapp, “Europe Turns Its Back on Refugees—and Its Own Values.”

⁶⁴ Terry, “The EU-Turkey Deal, Five Years On: A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint,” 4.

⁶⁵ EASO Asylum Report, “Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union.”

pandemi koşullarında insani ve uluslararası işbirliği temelinde dayanıklılık ve sürdürülebilirlik açısından ciddi testlere maruz kaldığı tartışılabilir.

2) Aynı zamanda hareketliliğin kısıtlanması ve artan dijital gözetim araçları dolayısıyla hem Avrupa hem de çeşitli bölgelerde bireylerin korunmaya erişim imkânları daha fazla zarar görebilir.⁶⁶ Dolayısıyla, pandemi koşullarının göçmen, sığınmacı ve koruma statüsündekiler gibi toplumun hassas kesimleri için olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlar doğurduğu açıktır. Söz konusu kesimler özellikle Covid'e yakalanma, yeterli bakıma erişememe, hastalığı daha ağır atlatma, hastalığın psiko-sosyal etkilerine daha fazla maruz kalma, gelir ve iş kaybı gibi boyutlarıyla pandemi koşullarından daha fazla olumsuz etkilenmektedir.⁶⁷

Özetle, pandemi koşulları her iki ülkedeki hassas kesimler için korunmaya erişim imkânlarının sağlanması ve toplumsal bütünleşme temelinde güvenli üçüncü ülke kavramını aşındıracak sonuçlar doğurmuştur. Çalışma Türkiye örneğinde bu aşındırıcı sonuçların meydana gelmesinde pandeminin olumsuz etkilediği ekonomik koşullara vurgu yapmaktadır. Mutabakatın adil bir yük paylaşımı zemini sağlayamamasının yanı sıra kötüleşen ekonomik koşullar ve azalan istihdam olanakları koruma statüsündekilere yönelik toplumsal huzursuzlukların artmasında ve toplumsal bütünleşme imkânlarının aşınmasında önemli bir etmendir.⁶⁸ Libya örneğinde ise İtalya ile işbirliğinin insani koruma sağlamaktan çok sınır koruma imkânlarını tesis etmeye odaklandığı görülmektedir.⁶⁹ İşbirliği çerçevesinin güvenlik odaklı olması Covid-19 pandemisinin olumsuz etkilerine yeterince ağırlık veren bir yaklaşım benimsenmesinin önünde önemli bir engeldir. Bu doğrultuda, izleyen kısımlarda mutabakatların sağladığı işbirliği çerçevesinin pandemi koşullarında göçmen, sığınmacı ve koruma statüsündekilerin sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunlarına ne derece cevap verebildiği değerlendirilmiştir.

A. Türkiye’de Pandemi: Azalan İstihdam Olanakları ve Artan Toplumsal Huzursuzluklar

Covid-19 pandemisi koşulları Türkiye’de geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin içinde bulunduğu ekonomik şartları ağırlaştırmış ve

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Guadagno, “Migrants and the COVID-19 Pandemic: An Initial Analysis,” 4.

⁶⁸ Lehner, “The EU-Turkey-’deal’: Legal Challenges and Pitfalls.”

⁶⁹ de Guttry, Capone, and Sommario, “Dealing with Migrants in the Central Mediterranean Route: A Legal Analysis of Recent Bilateral Agreements Between Italy and Libya.”

korunmaya erişim imkânlarını aşındırmıştır.⁷⁰ Pandemi koşulları aynı zamanda Suriyelilere yönelik ekonomik kaynaklı toplumsal huzursuzlukları daha da arttıran faktörlerden bir tanesi olarak toplumsal bütünleştirme süreçlerine zarar vermiştir. Bu doğrultuda, pandemi döneminde Türkiye’de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin korunmaya erişim imkânlarının ve toplumsal uyum süreçlerinin zarar görmesinde payı olan üç temel dinamikten bahsedilebilir.

Birincisi, Türkiye mutabakatının sağladığı işbirliği çerçevesi adil bir yük paylaşımı temelinde ilerlememektedir. Bu durum işbirliğinin sağladığı girişimlerin pandemi sürecinde geçici koruma statüsündekilerin korunmaya erişim imkânlarını tesis etmede yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Türkiye’de bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için Türkiye mutabakatının önemli bir mekanizması Türkiye’deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (Facility for Refugees in Turkey-FRIT) çerçevesidir.⁷¹ Bu çerçevede mültecilerin temel ihtiyaçlara erişimi, eğitim, sağlık gibi alanları içeren girişimler bulunmaktadır. Ayrıca mültecilerin istihdam ve uyum süreçlerini de destekleyecek kaynakları barındırmaktadır.⁷² Aydın-Düzgüt, Keyman ve Biehl’in hazırlamış olduğu rapora göre FRIT çerçevesi çeşitli sivil toplum örgütleri ve kurumlarla işbirliği temelinde yürütülen projelerle finansal kaynakların aktarılmasını sağlamış ve etkili çözümler üretmiştir.⁷³ Fakat yukarıda da tartışıldığı üzere mutabakatın olumlu söylemine rağmen insani işbirliği özellikle siyasi kaygılar ve güvenlik endişeleriyle ciddi ölçüde zarar görmüştür. Örneğin, Mart 2020’de yaşanan kriz Türkiye ile AB arasındaki işbirliğinin insani kaygıları nasıl ikinci plana ittiğine işaret eden önemli bir örnektir. AB’nin işbirliği sürecinde üzerine düşen finansal ve yasal sorumlulukları – 6 milyar avroluk yardım paketinin tamamının hala ulaşmamış olması, Türkiye’den sadece 25 bin kadar Suriyelinin ülkesine dönmüş olması gibi – yerine getirmemesi üzerine, Türkiye pandemi döneminde 2013 ve 2016 anlaşmalarını tek taraflı durdurduğunu açıklamış, Yunanistan sınırına doğru hareketliliği engellemeyeceğini beyan etmiştir. Nitekim Türkiye tarafı bu işbirliği sürecinde yükün adil paylaşılmadığını

⁷⁰ Budak and Bostan, “The Effects of Covid-19 Pandemic on Syrian Refugees in Turkey: The Case of Kilis”; Elçi, Kirişçioğlu, and Üstübcü, “How Covid-19 Financially Hit Urban Refugees: Evidence from Mixedmethod Research with Citizens and Syrian Refugees in Turkey.”

⁷¹ AB’nin Türkiye’ye yardımlarının genel çerçevesi ve detaylı bilgi için bakınız: <https://www.avrupa.info.tr/en/eu-response-refugee-crisis-turkey-710>

⁷² Kirişçi, “As EU-Turkey Migration Agreement Reaches the Five-Yearmark, Add a Job Creation Element.”

⁷³ “Changing Parameters of Migration Cooperation: Beyond the EU-Turkey Deal?,” 11–13.

sıklıkla dile getirmektedir.⁷⁴ Sonuçta, işbirliği maliyetlerinin taraflar arasında asimetrik dağılması pandemi koşullarında geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin korunmaya erişim imkânlarının tesisi açısından çok önemli bir sorun olmuştur.

İkincisi, pandemi koşulları Türkiye'nin ekonomisini dolayısıyla da göç yönetimi kapasitelerini olumsuz etkilemiştir. Emtia ihraç eden ve turizm gibi hizmet sektörlerinin ekonomik büyüme için önemli olduğu Türkiye pandemi koşullarında zorlu ekonomik süreçlerle karşılaşmıştır.⁷⁵ Sağlık, turizm ve ulaştırma gibi harcama kalemlerinde yüzde 10 ile yüzde 25 arasında düşüşler kaydedilmiştir. Her ne kadar finansal yardımlar ve kredi imkânları aracılığıyla bu etki hafifletilmeye çalışılsa da düşen ücretler ve yükselen enflasyon geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilere karşı toplumsal huzursuzlukların büyümesinde önemli rol oynamaktadır.⁷⁶ Bu noktada, yukarıda tartışıldığı gibi mutabakat çerçevesinde yük paylaşımının adaletli olmaması sonucunda Türkiye tarafının kapasitelerinin üzerinde bir yük ile karşı karşıya kalması da etkili olmuştur. Sonuçta, pandemi sürecinde ekonomik küçülme kaynaklı azalan istihdam olanakları ve gelir kayıpları geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilere karşı toplumsal huzursuzlukların büyümesinde ve toplumsal bütünleşme süreçlerinin zarar görmesinde önemli bir etmendir.

Üçüncüsü, mutabakat çerçevesinin sunduğu imkânlar pandemi koşullarında geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin karşılaştıkları sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunların çözümü için yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Bu durum çok çeşitli açılardan söz konusu hassas kesimlerin pandeminin zorlu koşullarını daha da ağır hissetmesine yol açmıştır.⁷⁷ Öncelikle, geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin önemli bir kısmı pandemi sürecinde özellikle korunmaya erişim, temel gıda maddelerine erişim, eğitim, sağlık ve gelir alanlarında yeterli destek alamamıştır. Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nin yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre katılanlardan işsiz olanların sayısı Mart 2020 sonrası %18'den %88'e çıkmış, gıda ve temel ihtiyaçlara erişimde zorlananların

⁷⁴ Eilstrup-Sangiovanni, "Re-Bordering Europe? Collective Action Barriers to 'Fortress Europe.'"

⁷⁵ Açıkgöz and Günay, "The Early Impact of the Covid-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy," 523–24.

⁷⁶ Kurt et al., "The Psychological Impacts of COVID-19 Related Stressors on Syrian Refugees in Turkey: The Role of Resource Loss, Discrimination, and Social Support."

⁷⁷ Üstübcü and Karadağ, "Refugee Protection in Turkey during the First Phase of the COVID-19 Pandemic TURKEY Interim Report," 31–32.

sayısı ise %63 olmuştur.⁷⁸ Yine geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerle yapılan araştırmaya göre, pandemi döneminde Suriyelilerin yaklaşık %87'si işlerini kaybetmiş, %71'i temel sağlık hizmetlerine, %81'i ise gıda ve hijyen ürünleri gibi temel ihtiyaçlara erişememiştir.⁷⁹

Bu noktada geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeliler kayıtlı oldukları şehirlerdeki sağlık hizmetlerinden faydalanabilecek bir sağlık sigortasına sahip olsalar da bilgiye erişim imkânlarının kısıtlılığı sağlık hizmetinden gerekli ve yeterli düzeyde faydalanmalarının önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur.⁸⁰ Bununla birlikte, pandemi koşullarının yarattığı zorlu ekonomik durum aynı zamanda Suriyelilerin Covid-19 virüsüne yakalanma riskini arttıran en önemli etmenlerden birisi olarak görülmektedir.⁸¹ İş ve gelir kaybına uğrayan geçici koruma statüsündeki Suriyeliler pandemiye rağmen kayıt dışı dâhil olmak üzere zorlu koşullarda çalışmaya devam etmiştir.⁸² Benzer şekilde, pandemi kaynaklı stresin olumsuz sonuçları karşısında Suriyeliler arasında ev içi şiddet ve çocukların güvenlik riskinde artışlar meydana gelmiştir.⁸³

Covid-19 pandemisinin yarattığı olumsuz ekonomik koşullar aynı zamanda geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilere yönelik olumsuz toplumsal algı ve düşünceleri de arttırmıştır. Bunun en çok göze çarpan örneklerinden birisi Türkiye'nin başkenti Ankara'da yaşanan Altındağ olaylarıdır. Altındağ'da yaşanan olaylar sonrasında, mahalleli Altındağ'da Suriyelileri istemediklerini dile getiren protestolar sergilemiştir.⁸⁴ Bununla birlikte, medya kaynaklarında toplumun hassas kesimlerinden birisini oluşturan Suriyelilerin pandemi döneminde karşılaştıkları sorunlara yeterince yer verilmemesi de dikkat çekicidir.⁸⁵

⁷⁸ SGDD, "Sectoral Analysis of the Impacts of COVID—19 Pandemic on Refugees Living in Turkey," 13–14.

⁷⁹ Reliefweb, "Impact of COVID-19 Outbreak on Syrian Refugees in Turkey."

⁸⁰ Bahar Özvarış et al., "COVID-19 Barriers and Response Strategies for Refugees and Undocumented Migrants in Turkey," 2.

⁸¹ Ibid., 6.

⁸² Babuç, "A Relational Sociological Analysis on the Impact of COVID-19 Pandemic Lockdown on Syrian Migrants' Lives in Turkey: The Case of Mersin Province"; Elçi, Kirişcioğlu, and Üstübcü, "How Covid-19 Financially Hit Urban Refugees: Evidence from Mixedmethod Research with Citizens and Syrian Refugees in Turkey."

⁸³ Phillimore et al., "'We Are Forgotten': Forced Migration, Sexual and Gender-Based Violence, and Coronavirus Disease-2019," 16.

⁸⁴ Öztürk, "Altındağ'da Neler Yaşandı, Mahalle Halkı Yaşananlar İçin Ne Diyor?"

⁸⁵ Yücel, "Symbolic Annihilation of Syrian Refugees by Turkish News Media during the COVID-19 Pandemic."

Sonuçta, Türkiye’de geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeliler pandemi koşullarının meydana getirdiği olumsuz ekonomik, toplumsal ve psikolojik sonuçları daha ağır hissetmiştir. Mutabakatın temel hedeflerinden olan korunmaya erişim imkânlarının sağlanması ve toplumsal bütünleştirme süreçlerinin geliştirilmesi büyük zarar görmüştür. Daha da önemlisi Avrupa’ya doğru hareketliliğin önlenmesi zorlaşmıştır. Nitekim Türkiye’de koruma statüsünde bulunan Suriyeliler için Avrupa’ya ulaşma fikri cazibesini hala korumakta ve Avrupa’ya kaçak yollardan göç etme girişimleri azalsa da devam etmektedir. Bu bakımdan, mutabakatın sağladığı işbirliği çerçevesinin düzensiz göç akımlarının kökündeki sorunları çözmede yetersiz kaldığı tartışılabilir.⁸⁶

Bu doğrultuda, Covid-19 pandemisi gibi uluslararası kriz süreçleri karşısında düzensiz göç yönetimi temelinde daha dayanıklı ve sürdürülebilir işbirliği çerçeveleri oluşturmanın hayati önem taşıdığı görülmektedir. Kirişçi geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin pandemi koşullarında maruz kaldıkları bu olumsuz etkileri azaltmak adına istihdam olanakları yaratmayı önermektedir.⁸⁷ Birçoğu kayıt dışı sektörde istihdam edilen Suriyeli için pandemi koşullarının yarattığı iş-gelir kayıplarının telafi edilmesi hem toplumsal huzursuzlukların azaltılmasında hem de Suriyelilerin toplumsal bütünleşme imkânlarını geliştirmede olumlu katkılar sağlayabilir. Bununla birlikte, Türkiye ve AB arasındaki işbirliği çerçevesinin daha adil bir yük paylaşımı temelinde yürütülmesi de Türkiye’nin göç yönetimi kapasitelerinin daha verimli kullanılmasına yardımcı olabilir.

B. Libya’da Pandemi: Azalan Korunmaya Erişim İmkânları ve Artan İnsan Hakları İhlalleri

Libya, Covid-19 pandemisini iç savaş ve kurumsal eksikliklerden kaynaklı siyasal istikrarsızlıkların yoğun olduğu bir ortamda yaşamaktadır. Libya’nın hâlihazırda yetersiz olan sağlık personeli ve araç-gereçleri pandemi sürecinde oldukça yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, Libya’da bulunan göçmenler pandeminin meydana getirdiği olumsuz koşulları en ağır hisseden toplumsal kesimlerden birisidir. Nitekim bu durum Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi 2021 raporunun başlığında - “dışlanma pandemisi” (pandemic of exclusion) - oldukça çarpıcı bir şekilde

⁸⁶ Öztığ, “The Turkish–Greek Border Crisis and COVID-19,” 79.

⁸⁷ “As EU-Turkey Migration Agreement Reaches the Five-Yearmark, Add a Job Creation Element.”

tanımlanmıştır.⁸⁸ Bu doğrultuda, pandemi koşullarının Libya'da bulunan göçmenler için üç temel dinamik temelinde artan insan hakları ihlalleri ve azalan koruma imkânlarıyla sonuçlandığı tartışılabilir:

Birincisi, Türkiye mutabakatına benzer şekilde Libya mutabakatının sunduğu işbirliği çerçevesi daha çok Avrupa'ya Akdeniz üzerinden göçü sınırlamak üzerine yoğunlaşmaktadır. Pandeminin başladığı 2020 yılının ilk aylarında Libya büyük çoğunluğunu Afrika ülkelerinden gelenlerin oluşturduğu göçmenlerin yanı sıra hâlihazırda devam eden iç çatışmalar sonucu yerinden edilmiş iç göçmenlerin de bulunduğu bir ülke konumunda olmuştur. AB ve İtalya'nın yaklaşımı bu grupların Avrupa'ya hareketliliğini sınırlandırmak üzerinde temellenmiştir. Örneğin, İtalyan hükümeti göç yollarının kullanımını engelleme amacıyla Libya'nın güneyinde bulunan yerel kabilelerle işbirliği yapmış ve bu gruplardan kaynaklı insan hakları ihlallerine göz yummuştur.⁸⁹ Bu noktada AB ve İtalya'nın Libya ile işbirliğinin hedeflenenin aksine Libya'nın güneyinde ciddi bir toplumsal istikrarsızlık yarattığı tartışılmaktadır.

İkincisi, İtalya ile işbirliğine rağmen Libya'nın içinde bulunduğu kaotik siyasal ortam pandemi sürecinde göçmen ve sığınmacılar için yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır. IOM 2021 raporuna göre en azından çalışırken ulaşabildikleri temel ihtiyaçlarına, pandemiyle birlikte ulaşamaz hale gelmişlerdir. İşsiz olan göçmen ve sığınmacılar bu süreçte, gıda güvenliği, barınma, finansal kaynak ve temiz suya erişim hususunda zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.⁹⁰ Öncelikle pandemi döneminde Libya'daki ekonomik çöküş ve iş olanaklarının daralmasıyla birlikte mülteci ve göçmenler arasında işsizlik artmıştır.⁹¹ Bu durum iç savaşta birçok konutun zarar görmesiyle ortaya çıkan barınma kriziyle birleşerek yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Barınma krizi sadece göçmenleri değil yerinden edilmiş Libyalıları da derinden etkilemiştir. 2020'de yayımlanan Çoklu-sektör İhtiyaç Değerlendirmesi anketine verilerine göre göçmen ve mültecilerin %25'ten fazlası standartların altında konutlarda barınmak zorunda kalırken, iç savaşta konutları hasar gören Libyalıların sayısı %30'ların üzerine çıkmıştır.⁹² Bununla birlikte, 10 yılı aşkın süredir iç

⁸⁸ OHCHR, "A Pandemic of Exclusion The Impact of COVID-19 on the Human Rights of Migrants in Libya."

⁸⁹ Larémont, Attir, and Mahamadou, "European Union and Italian Migration Policy and the Probable Destabilization of Southern Libya and Northern Niger."

⁹⁰ IOM, "Covid-19 and Vaccination in Libya: An Assessment of Migrants' Knowledge, Attitudes & Practices," 5.

⁹¹ OCHA, "Multi-Sector Needs Assessment: Libyan Population," 3.

⁹² OCHA, "Humanitarian Needs Overview Libya," 15.

karişikliklerin hâkim olduğu Libya’da zaten yetersiz olan sağlık imkânları pandemi ile birlikte daha da kötüleşmiştir.⁹³ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi 2021 raporunda sağlık personelinin ve araç-gereçlerin yetersiz olması nedeniyle, Libya’daki göçmen ve mültecilerin pandemi sürecinde yeterli tıbbi destek alamadığı belirtilmiştir.⁹⁴ Yine aynı raporda söz konusu yetersizlikler sonucu Libyalıların göçmen ve mültecileri virüsün yayılmasının ana sebebi olarak gördüğü belirtilmiştir.⁹⁵ Bu bağlamda, Libya’da bulunan mülteci ve göçmenler için şartlar öylesine zorlaşmıştır ki Libya’da yaşamının hastalık tehdidinde göre daha riskli olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin, bir göçmen durumu şöyle özetlemiştir: “Libya mülteci ve göçmenler için çıkmaz bir yol. Ülkemi bırakma nedenim kardeşlerimin eğitimine ve babama yardımcı olmaktı ancak bu ülkede bizim için bir gelecek yok”.⁹⁶ Sonuçta, Libya’da 2019 yılından beri devam eden iç çatışmalar Covid pandemisinin zorlu koşullarıyla birleştiğinde Libya’da bulunan göçmenler açısından yaşam çok daha kırılgan hale gelmiş ve Avrupa’ya doğru hareketliliği arttırmıştır.⁹⁷

Üçüncüsü, pandemi koşullarında Libya’da korunmaya erişim imkânlarında yaşanan ayrımcılıklar insan hakları ihlallerinin artmasına yol açmıştır. Libya’da yaklaşık 538.000 kadar göçmen ve 44.000 kadar mülteci bulunmaktadır.⁹⁸ Her ne kadar Libya’da en savunmasız grup olarak mülteciler ve göçmenler göze çarpsa da onların arasında da daha savunmasız olan bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bu sınıflandırmayı ise milliyet, sosyo-ekonomik yapısı, cinsiyet ve yaş gibi unsurlara göre yapmak mümkün olacaktır. Bu çerçevede Doğu Afrikalılar, çocuklar, kadınlar ihtiyaçlarını karşılama hususunda diğer gruplara göre daha savunmasız ve kırılgan yapıdadırlar.⁹⁹ Örneğin, Libya’da kamplarda kalan göçmen ve mülteciler çok fazla zorluk ve sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çerçevede bazı STK’ların raporlarına göre kamplarda yaşayan göçmenler işkence, adam öldürme, tecavüz ve taciz, zorla çalıştırma gibi insanlık dışı muamelelere maruz kalmaktadırlar. Bu kapsamda özellikle kadın ve çocuklar çok daha kırılgandırlar. Örneğin kampların asayişini sağlayan görevliler, kadın ve kız

⁹³ Karasapan, “Libya and Its Migrants Confront New Threats.”

⁹⁴ OHCHR, “A Pandemic of Exclusion The Impact of COVID-19 on the Human Rights of Migrants in Libya,” 6–10.

⁹⁵ Ibid., 23.

⁹⁶ Argaz, “Conflict and Pandemic Drive More People to Risk Deadly Sea Route from Libya.”

⁹⁷ OCHA, “Humanitarian Needs Overview Libya,” 11–15.

⁹⁸ IOM, “Covid-19 and Vaccination in Libya: An Assessment of Migrants’ Knowledge, Attitudes & Practices.”

⁹⁹ OCHA, “Multi-Sector Needs Assessment: Libyan Population.”

çocuklarına yemek ya da tuvalet gibi gereksinimler karşılığında cinsel istismarda bulunmaktadırlar.¹⁰⁰ Benzer şekilde, sağlık hizmetlerine erişimde de göçmenlere yönelik bir dışlama söz konusu olmuştur. Korona virüse karşı aşılama süreçlerinde mülteciler ve göçmenler ikinci sınıf muamelesi görmüş ve onların aşılama oranı daha düşük seviyelerde kalmıştır.¹⁰¹ Bu kapsamda, BM İnsani İlişkiler Koordinasyonu Ofisi'nin yapmış olduğu bir araştırmaya göre, Libya'da halkın yaklaşık %50'si sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyorken, bu oran göçmen ve mültecilerde %30'larda kalmıştır.¹⁰²

Sonuç olarak, pandemi süreci Libya'nın hâlihazırda yetersiz kapasitelerinin daha da fazla yüklenmesine yol açmış ve işbirliği çerçevesinin temelini oluşturan güvenli üçüncü ülke koşullarını ciddi oranda aşındırmıştır. Bu bakımdan, pandemi Libya'da sığınmacı ve göçmenler için gelir ve istihdam, barınma, gıdaya erişim, eğitim ve korunmaya erişimde ağır sonuçlar doğurmuştur. Birçok göçmen bu süreçte gelir kaybına uğramış, barınma sorunu çekmiş, temel gıdaya ve korunmaya erişimde zorluk yaşamış, eğitim süreci aksamış ve sınır/geçiş noktalarında insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır. Bu noktada, Libya'daki göçmen ve sığınmacılar için korunmaya erişimde yaşanan eksikliklerin yanı sıra dışlanma durumu da pandemi koşullarını ağırlaştıran en önemli faktörlerden birisidir. Yaşanan bu zorlu koşullar mutabakatın hedeflediğinin aksine düzensiz göç girişimlerini arttırmaya devam etmektedir.

Sonuç

Çalışma, Türkiye ve Libya mutabakatlarının Covid-19 pandemisi sürecinde göstermiş olduğu performansı incelemiş ve iki temel sonuca ulaşmıştır: 1) AB düzensiz göç politikasının somut girişimleri olarak Türkiye ve Libya mutabakatları Covid-19 pandemisi sürecinde insani ve uluslararası işbirliği temelinde sürdürülebilirlik ve dayanıklılık açısından yetersiz kalmıştır. Öncelikle mutabakatlar düzensiz göçün yönetiminden çok engellenmesi amacına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, AB işbirliği sürecinde adil bir yük paylaşımının gereksinimlerini yerine getirmemiştir. Bunun sonucunda, Türkiye ve Libya'da bulunan sığınmacı, göçmen ve koruma statüsündekilerin pandemi koşullarında korunmaya erişim

¹⁰⁰ CGTN, "COVID-19 Increasing Risk to Migrant Rights in Libya: Report."

¹⁰¹ UNHR, "Report: COVID-19 Increasing Risk to Migrant Rights in Libya."

¹⁰² Ibid.; IOM, "Covid-19 and Vaccination in Libya: An Assessment of Migrants' Knowledge, Attitudes & Practices."

imkânlarının zarar görmüş ve kısıtlanan hareketliliğe rağmen Avrupa'ya göç etme eğilimlerinde ciddi bir azalma sağlanamamıştır.

2) Genel olarak düzensiz göç akımlarının azaltılması, sığınmacı ve koruma statüsündekilerin korunmaya erişimi ve düzensiz göçe yönelik uluslararası işbirliğinin pekiştirilmesi gibi hedefler koyan söz konusu mutabakatlar Covid-19 pandemisi sürecinde her iki ülkenin göç yönetimi kapasitelerinin aşınmasına yol açan sorunlara güçlü ve hızlı çözümler üretememiştir. Pandemi sürecinde Türkiye ve Libya mutabakatlarının özellikle korunmaya erişim imkânları ve toplumsal uyum süreçlerinin geliştirilmesi bakımından ciddi yetersizliklere sahip olduğunu gözlemlemiştir. Bu durum Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden birisi olan korunmaya erişim hakkının evrensel hale getirilmesine yönelik olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Sonuç olarak, çalışma söz konusu mutabakatların Covid-19 pandemisinde göstermiş olduğu performanstan elde edilen çıkarımların AB'nin düzensiz göç diplomasisinin revize edilmesine çok önemli bakış açıları sunabileceğini tartışmaktadır. AB'nin daha sürdürülebilir ve daha dayanıklı bir düzensiz göç yönetimi çerçevesi oluşturabilmesi adına öncelikle insani ve uluslararası işbirliği alanlarındaki yetersizliklere yoğunlaşması çalışmanın temel vurgusudur. Bununla birlikte, yukarıdaki örneklerde tartışıldığı gibi ülkelerin göç yönetimi kapasitelerini güçlendirmek amacıyla iç dinamiklere –Türkiye örneğinde istihdam eksikliği ve ekonomik kaynaklı sorunlar; Libya örneğinde ise sağlık sektörü ve barınma kaynaklı sorunlar – daha fazla odaklanması faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ömer, and Aslı Günay. "The Early Impact of the Covid-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy." *Turkish Journal of Medical Sciences* 50 (2020): 520–26.
- Albrecht, Ulrich, Christine Chinkin, Kemal Dervis, Renata Dwan, Anthony Giddens, Nicole Gnesotto, Mary Kaldor, et al. "A Human Security Doctrine for Europe: The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities." Barcelona, 2004. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/solana/040915CapBar.pdf.
- Amnesty International. "The Human Cost of Fortress Europe: Human Rights Violations against Migrants and Refugees at Europe's Borders." London, 2014. [amnesty.org/en/documents/EUR05/001/2014/en/](https://www.amnesty.org/en/documents/EUR05/001/2014/en/).
- Argaz, Tarık. "Conflict and Pandemic Drive More People to Risk Deadly Sea Route from Libya." Tripoli, 2021. <https://www.unhcr.org/news/latest/2020/5/5eb503954/conflict-pandemic-drive-people-risk-deadly-sea-route-libya.html>.
- Arribas, Gloria F. "The EU-Turkey Agreement. A Controversial Attempt at Patching up a Major Problem." *European Papers* 1, no. 3 (2016): 1097–1104. https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2016_I_040_Gloria_Fernandez_Arribas_00080.pdf.
- Aydın-Düzgıt, Senem, Fuat Keyman, and Kristen S. Biehl. "Changing Parameters of Migration Cooperation: Beyond the EU-Turkey Deal?" Istanbul, 2019. <https://research.sabanciuniv.edu/40170/1/changing-parameters-of-migration-cooperation-beyond-the-eu-turkey-deal-0a0024-1.pdf>.
- Aydın, Hasan, Mahmut Gündoğdu, and Arif Akgül. "Integration of Syrian Refugees in Turkey: Understanding the Educators' Perception." *Journal of International Migration and Integration* 20 (2016): 1029–40.
- Babuç, Zeynep T. "A Relational Sociological Analysis on the Impact of COVID-19 Pandemic Lockdown on Syrian Migrants' Lives in Turkey: The Case of Mersin Province." *Journal of International Migration and Integration* 12, no. 1 (2021): 1–22.
- Bahar Özvarış, Şevket, İlker Kayı, Deniz Mardin, Sibel Sakarya, Abdulkarim Ekzayez, Kristen Meagher, and Preeti Patel. "COVID-19 Barriers and Response Strategies for Refugees and Undocumented Migrants in Turkey." *Journal of Migration and Health* 1–2 (2020): 100012. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jmh.2020.100012>.
- Baldwin-Edwards, Martin, and Derek Lutterbeck. "Coping with the Libyan Migration Crisis." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45, no. 12 (2019): 2241–57.

- Boswell, Christina. "The 'External Dimension' of EU Immigration and Asylum Policy." *International Affairs* 79, no. 3 (2003): 619–38.
- Brachet, Julien. "Policing the Desert: The IOM in Libya Beyond War and Peace." *Antipode* 48, no. 2 (2015): 272–92.
- Budak, Fatih, and Sedat Bostan. "The Effects of Covid-19 Pandemic on Syrian Refugees in Turkey: The Case of Kilis." *Social Work in Public Health* 35, no. 7 (2020): 579–89.
- Buonfino, Alessandra. "Between Unity and Plurality: The Politicization and Securitization of the Discourse of Immigration in Europe." *New Political Science* 26, no. 1 (2004): 23–49.
- Casas-Cortes, Maribel, Sebastian Cobarrubias, and John Pickles. "Riding Routes and Itinerant Borders: Autonomy of Migration and Border Externalization." *Antipode* 47, no. 4 (2015): 894–914.
- Çelik, Çetin, and Ahmet İçduygu. "Schools and Refugee Children: The Case of Syrians in Turkey." *International Migration* 57, no. 2 (2019): 253–67.
- CGTN. "COVID-19 Increasing Risk to Migrant Rights in Libya: Report," 2021. <https://africa.cgtn.com/2021/09/06/covid-19-increasing-risk-to-migrant-rights-in-libya-report/>.
- Clapp, Alex. "Europe Turns Its Back on Refugees—and Its Own Values." *Foreign Affairs*. Athens, March 2020. <https://www.foreignaffairs.com/articles/greece/2020-03-17/europe-turns-its-back-refugees-and-its-own-values>.
- Council of Europe. "European Countries Must Urgently Change Their Migration Policies Which Endanger Refugees and Migrants Crossing the Mediterranean." *Follow-up Report*, 2021. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/european-countries-must-urgently-change-their-migration-policies-which-endanger-refugees-and-migrants-crossing-the-mediterranean>.
- Council of the European Union, and European Parliament. Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code) (codification) (2016).
- Dannreuther, Roland. "Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy." *European Foreign Affairs Review* 11, no. 2 (2006): 183–201.
- De Guttry, Andrea, Francesca Capone, and Emanuele Sommario. "Dealing with Migrants in the Central Mediterranean Route: A Legal Analysis of Recent Bilateral Agreements Between Italy and Libya." *International Migration*, 2017, 1–17.
- European Asylum Support Office Asylum Report. "Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union," 2020. <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/EASO-Asylum-Report-2020.pdf>.

- European Council on Refugees and Exiles. "Report on the Application of the Dublin II Regulation in Europe," 2006. http://www.ecre.org/wp-content/uploads/2016/07/ECRE-ELENA-Report-on-the-Application-of-the-Dublin-II-Regulation-in-Europe-_March-2006.pdf.
- Eilstrup-Sangiovanni, Mette. "Re-Bordering Europe? Collective Action Barriers to 'Fortress Europe.'" *Journal of European Public Policy* 28, no. 3 (2021): 447–67.
- Elçi, Ezgi, Eda Kirişçiöğlü, and Aysen Üstübici. "How Covid-19 Financially Hit Urban Refugees: Evidence from Mixedmethod Research with Citizens and Syrian Refugees in Turkey." *Disasters* 45, no. S1 (2021): 240–63.
- Fernández-Molina, Irene, and Miguel. H. De Larramendi. "Migration Diplomacy in a de Facto Destination Country: Morocco's New Intermestic Migration Policy and International Socialization by/with the EU." *Mediterranean Politics*, 2020, 1–24.
- FRONTEX. "Risk Analysis for 2017." Warsaw, 2017. https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf.
- Geddes, Andrew. *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London: SAGE, 2003.
- Goldberg, L. "European Union Releases Facts and Figures for Migrant and Refugees Arrivals in 2018." *UN Dispatch*, 2018. <https://www.undispatch.com/european-union-releases-facts-and-figures-for-migrant-and-refugees-arrivals-in-2018/>.
- Greenhill, Kelly M. "Open Arms Behind Barred Doors: Fear, Hypocrisy and Policy Schizophrenia in the European Migration Crisis." *European Law Journal* 22, no. 3 (2016): 317–332.
- Guadagno, Lorenzo "Migrants and the COVID-19 Pandemic: An Initial Analysis." Geneva, 2020. <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-60.pdf>.
- Guiraudon, Virginie. "The 2015 Refugee Crisis Was Not a Turning Point: Explaining Policy Inertia in EU Border Control." *European Political Science* 17 (2018): 151–60.
- Hamood, Sara. "EU–Libya Cooperation on Migration: A Raw Deal for Refugees and Migrants?" *Journal of Refugee Studies* 21, no. 1 (2008): 19–42.
- Huysmans, Jef. "The European Union and the Securitization of Migration." *Journal of Common Market Studies* 38, no. 5 (2000): 751–77.
- İçduygu, Ahmet, and Damla B. Aksel. "Two-to-Tango in Migration Diplomacy: Negotiating Readmission Agreement between the Eu and Turkey." *European Journal of Migration and Law* 16 (2014): 336–62.

- International Organization for Migration. “Covid-19 and Vaccination in Libya: An Assessment of Migrants’ Knowledge, Attitudes & Practices,” 2021. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/DTM_Libya_MHD_KA_P_Report_FINAL.pdf.
- International Organization for Migration. “Key Migration Term,” 2021. <https://www.iom.int/key-migration-terms#Irregular-migration>.
- Kamat, Anjali, and Ahmad Shokr. “Libya.” In *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the New Middle East*, edited by Paul Amar and Vijay Prashad, 157–203. Minneapolis: MN: University of Minnesota Press, 2013.
- Karasapan, Ömer. “Libya and Its Migrants Confront New Threats,” 2020. <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/05/20/libya-and-its-migrants-confront-new-threats/>.
- Karyotis, Georgios. “European Migration Policy in the Aftermath of September 11: The Security–Migration Nexus.” *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 20, no. 1 (2007): 1–17.
- Kaya, Ayhan. *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz: Avrupa Birliği’ne Giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2013.
- Kaya, Ayhan. “Migration as a Leverage Tool in International Relations: Turkey as a Case Study.” *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 17 (2020): 21–39.
- Kirişçi, Kemal. “As EU-Turkey Migration Agreement Reaches the Five-Yearmark, Add a Job Creation Element,” 2021. [brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/03/17/as-eu-turkey-migration-agreement-reaches-the-five-year-mark-add-a-job-creation-element/](https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/03/17/as-eu-turkey-migration-agreement-reaches-the-five-year-mark-add-a-job-creation-element/).
- Kurt, Gülşah, Zeynep İlkursun, Arash Javanbakht, Ersin Uygun, Akfer Karaoglan-Kahilogullari, and Ceren Acarturk. “The Psychological Impacts of COVID-19 Related Stressors on Syrian Refugees in Turkey: The Role of Resource Loss, Discrimination, and Social Support.” *International Journal of Intercultural Relations* 85 (2021): 130–40. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.09.009>.
- Larémont, Ricardo R., Mustafa O. Attir, and Moussa Mahamadou. “European Union and Italian Migration Policy and the Probable Destabilization of Southern Libya and Northern Niger.” *The Journal of the Middle East and Africa* 11, no. 4 (2020): 359–80.
- Lehner, Roman. “The EU-Turkey-’deal’: Legal Challenges and Pitfalls.” *International Migration* 57, no. 2 (2018): 1–10.
- Malakooti, Arezo. “Mixed Migration: Libya at the Crossroads Mapping of Migration Routes from Africa to Europe and Drivers of Migration in Post-Revolution Libya.” Tripoli, 2013. <https://www.refworld.org/pdfile/52b43f594.pdf>.
- McConnachie, Kirsten. “Refugee Protection and the Art of the Deal.” *Journal of Human Rights Practice* 9 (2017): 190–96.

- Mengüaslan, Hikmet, and Murat N. Arman. "Turkish and Libyan Refugee Deals: A Critical Analysis of the European Union's Securitarian Irregular Migration Policy." *Journal of Liberty and International Affairs* 8, no. 1 (2022): 340–59.
- Moreno-Lax, Violeta. "EUROPE IN CRISIS: Facilitating Access to Protection, (Discarding) Offshore Processing and Mapping Alternatives for the Way Forward." Brussels, 2015. https://redcross.eu/uploads/files/Positions/Migration/Externalisation/Europe in Crisis_Dr Moreno-Lax_final.pdf.
- Müller, Patrick, and Peter Slominski. "Breaking the Legal Link but Not the Law? The Externalization of EU Migration Control through Orchestration in the Central Mediterranean." *Journal of European Public Policy* 28, no. 6 (2021): 801–20.
- Natter, K. "The Formation of Morocco's Policy Towards Irregular Migration (2000–2007): Political Rationale and Policy Processes." *International Migration* 52 (2014): 15–28.
- Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. "Humanitarian Needs Overview Libya," 2020. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/hno_2021-final.pdf.
- Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. "Multi-Sector Needs Assessment: Libyan Population," 2021. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/REACH_LBY_REPORT_LBY2001a_March2021.pdf.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. "A Pandemic of Exclusion The Impact of COVID-19 on the Human Rights of Migrants in Libya," 2021. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/A_pandemic_of_exclusion.pdf.
- Öztiğ, Lacin I. "The Turkish–Greek Border Crisis and COVID-19." *Borders in Globalization Review* 2, no. 1 (2020): 78–81.
- Öztürk, Fundanur. "Altındağ'da Neler Yaşandı, Mahalle Halkı Yaşananlar İçin Ne Diyor?" *BBC News*. 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58180854>.
- Panebianco, Stefania. "Towards a Human and Humane Approach? The EU Discourse on Migration amidst the Covid-19 Crisis." *The International Spectator* 56, no. 2 (2021): 19–37.
- Phillimore, Jenny, Sandra Pertek, Selin Akyuz, Hoayda Darkal, Jeanine Hourani, Pip McKnight, Saime Ozcurumez, and Sarah Taal. "'We Are Forgotten': Forced Migration, Sexual and Gender-Based Violence, and Coronavirus Disease-2019." *Violence Against Women*, September 17, 2021, 10778012211030944. doi:10.1177/10778012211030943.
- Pradellla, Lucia, and Sahar T. Rad. "Libya and Europe: Imperialism, Crisis and Migration." *Third World Quarterly* 38, no. 11 (2017): 2411–27.

- Reliefweb. “Impact of COVID-19 Outbreak on Syrian Refugees in Turkey,” 2020. <https://reliefweb.int/report/turkey/impact-covid-19-outbreak-syrian-refugees-turkey-results-rapidneeds-%0Aassessment>.
- Saatçioğlu, Beken. “The EU’s Response to the Syrian Refugee Crisis: A Battleground among Many Europes.” *European Politics and Society* 22, no. 5 (2021): 808–23.
- Saatçioğlu, Beken. “The European Union’s Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations.” *Turkish Studies* 21, no. 2 (2020): 169–87.
- Sadık, Giray, ve Ceren Kaya. “AB Göç Politikalarının ve Sınır Yönetiminin Güvenlikleştirilmesinde Gözetim Teknolojilerinin Rolü.” *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 17, no. 68 (2020): 145–60.
- Scazzieri, Luigi, and John Springford. “How the EU and Third Countries Can Manage Migration,” 2017. https://www.cer.eu/sites/default/files/pbrief_amato_migration_1nov17.pdf.
- Seeberg, Peter. “The EU-Turkey March 2016 Agreement As a Model: New Refugee Regimes and Practices in the Arab Mediterranean and the Case of Libya.” Odense, 2016.
- Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği. “Sectoral Analysis of the Impacts of COVID—19 Pandemic on Refugees Living in Turkey,” 2020. <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/76640>.
- Stalker, Peter. “Migration Trends and Migration Policy in Europe.” *International Migration* 40, no. 5 (2002): 151–79.
- Stalker, Peter. “The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration.” Geneva, 1994. <http://hdl.voced.edu.au/10707/122141>.
- Sterkx, Steven. “The External Dimension of EU Asylum and Migration Policy: Expanding Fortress Europe?” In *Europe’s Global Role: External Policies of the European Union*, edited by Jan Orbie, 117–38. Farnham: Ashgate, 2008.
- Terry, Kyilah. “The EU-Turkey Deal, Five Years On: A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint,” 2021. [https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on#:~:text=Migration Information Source,-The EU-Turkey Deal%2C Five Years On%3A A Frayed,and Controversial but Enduring Blueprint&text=Irregular migrants attempting to enter,new migratoryr](https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on#:~:text=Migration%20Information%20Source,-The%20EU-Turkey%20Deal%2C%20Five%20Years%20On%3A%20A%20Frayed,anded%20Controversial%20but%20Enduring%20Blueprint&text=Irregular%20migrants%20attempting%20to%20enter,new%20migratoryr).
- Thevenin, Elodie. “Between Human Rights and Security Concerns: Politicisation of EU-Turkey and EU-Libya Agreements on Migration in National Parliaments.” *European Security* 30, no. 3 (2021): 464–84.
- Toaldo, Mattia. “Migrations through and from Libya: A Mediterranean Challenge.” IAI Working Paper. Rome, 2015.

- Toaldo, Mattia. “The EU Deal with Libya on Migration: A Question of Fairness and Effectiveness.” *European Council on Foreign Relations*, 2017. https://ecfr.eu/article/commentary_the_eu_deal_with_libya_on_migration_a_question_of_fairness_a/.
- Tsourapas, Gerasimos. “Migration Diplomacy in the Global South: Cooperation, Coercion and Issue Linkage in Gaddafi’s Libya.” *Third World Quarterly* 38, no. 10 (2017): 2367–85.
- Uçarer, Emek M. “The Area of Freedom, Security and Justice.” In *European Union Politics*, edited by Michele Cini and Nieves Borragan P-S, Fourth., 281–95. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- UN Human Rights. “Report: COVID-19 Increasing Risk to Migrant Rights in Libya,” 2021. <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/Migrants-in-Libya.aspx>.
- UN Human Rights, and United Nations Support Mission in Libya. “Detained and Dehumanised: Report on Human Rights Abuses against Migrants in Libya,” 2016. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/LY/DetainedAndDehumanised_en.pdf.
- Üstübici, Ayşen, and Sibel Karadağ. “Refugee Protection in Turkey during the First Phase of the COVID-19 Pandemic TURKEY Interim Report.” İstanbul, 2020. <http://admigov.eu>.
- Yücel, Alev. “Symbolic Annihilation of Syrian Refugees by Turkish News Media during the COVID-19 Pandemic.” *International Journal for Equity in Health* 20, no. 1 (2021): 137. doi:10.1186/s12939-021-01472-9.
- Zaragoza-Cristiani, Jonathan. “Analysing the Causes of the Refugee Crisis and the Key Role of Turkey : Why Now and Why so Many?” EUI Working Paper. Italy, 2015. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/38226/RSCAS_2015_95.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Zaragoza-Cristiani, Jonathan. “Containing the Refugee Crisis: How the EU Turned the Balkans and Turkey into an EU Borderland.” *The International Spectator* 52, no. 4 (2017): 59–75.

